

Araştırma Makalesi / Research Article

**BÜYÜK SELÇUKLU VEZİRİ NİZÂMU'L-MULK'ÜN
MAAŞININ ARTIRILMASI HAKKINDA BİR
'İNÂYET-NÂME**

Bülent ÖZKUZUGÜDENLİ*

Öz: Büyük Selçuklu Devleti'ne ait vesika suretlerinin kopyalarını ihtiva eden mecmûalardan biri de Safevîler zamanında Ebu'l-Kâsim Evoglu Haydar tarafından kaleme alınan *Mecma'u'l-inşâ'* veya *Mecmû'a-yi Murâsalât* isimli münşeât mecmûasıdır. Bu eser çeşitli devirlere ait pek çok vesikanın yanında Büyük Selçuklu Sultanı Alp-Arslan'a (1063-1072) ait bazı Farsça menşûr ve vesikaları ihtiva etmesi açısından da önemlidir. Söz konusu mecmûa içerisinde yer alan Selçuklu devrine ait vesikalardan biri de Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli vezirlerinden Hâce Nizâmu'l-Mulk'e hitaben kaleme alınmış bir *'inâyet-nâmenin* suretidir. Çalışmada, bugüne kadar araştırmacıların gözünden kaçan ve henüz neşredilmemiş olan bu *'inâyet-nâmenin* Oxford Bodleian Library (Ms. Pers. d. 84) ve Tahran Kitâbhâne-yi Meclis (nr. 4125) nüshalarına dayanılarak edisyon kritiği yapılacaktır. Ayrıca Türkçe tercümesi yayınlanarak Selçuklu siyasi, idarî ve diplomatik tarihi açısından tahlil ve değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu Devleti, Nizâmu'l-Mulk, Alp-Arslan, 'İNâyet-nâme, Münşeât Mecmûası.

**A LETTER OF FAVOR ('INĀYAT-NĀMA)
REGARDING THE SALARY INCREASE OF THE
GREAT SELJUK VIZIER NIZĀM AL-MULK**

Abstract: One of the collections containing copies of documents belonging to the Great Seljuk State is the munsha'ât compilations titled *Majma' al-inshā'* or *Majmû'a-yi Murâsalât*, which was penned by Abu'l-Qâsim Awoghlu Haydar during the Safavid period. This work is also important in terms of containing some Persian patents of appointment (*manshûrs*) and documents belonging to the Great Seljuk Sultan Alp-Arslan (1063-1072), alongside many documents belonging to various periods. One of the

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Okulu, Beşerî ve Sosyal Bilimler Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: bozkuzu@gmail.com. ORCID: 0000-0001-6148-5687.

documents belonging to the Seljuk era located within the aforementioned collection is the copy of a letter of favor (*'inâyat-nâma*) addressed to Khwāja Nizām al-Mulk, who was one of the important viziers of the Great Seljuk State. In this study, the critical edition of this *inâyat-nâma*, which has escaped the attention of researchers until today and has not yet been published, will be prepared based on the manuscripts of Oxford Bodleian Library (Ms. Pers. d. 84) ve Tehran Kitâbkhâna-yi Majlis (no. 4125). Furthermore, by publishing its Turkish translation, an analysis and evaluation will be conducted in terms of Seljuk political, administrative, and diplomatic history.

Key Words: Great Seljuk State, Nizām al-Mulk, Alp-Arslan, 'Înâyat-nâma, Inshā Collection.

Extended Abstract: Official documents belonging to the Great Seljuk sultans have not survived to the present day due to wars and some other reasons. However, it is observed that some copies of edicts (*fermans*) and patents of office (*manshûrs*) issued by Seljuk sultans have reached the present day within various collections of *munsha'ât* (epistolary compilations) and historical chronicles. The document copies in question fill the gap at least to some extent resulting from the fact that the original documents have not survived to the present, and they carry great importance for Great Seljuk history research. One of the collections containing copies of documents belonging to the Great Seljuk State is the *munsha'ât* compilations titled *Majma' al-inshā'* or *Majmū'a-yi Murāsālāt*, which was penned by Abu'l-Qāsim Awoghlu Haydar during the Safavid period. This work is also important in terms of containing some Persian patents of appointment (*manshûrs*) and documents belonging to the Great Seljuk Sultan Alp-Arslan (1063-1072), alongside many documents belonging to various periods. The patents of appointment (*manshûrs*) and documents in question were transcribed by Abu'l-Qāsim Evoghlu Haydar by being taken from the work titled *Tarassul-i Bahā'î* belonging to the era of Alp-Arslan. One of the documents belonging to the Seljuk era located within the aforementioned collection is the copy of a letter of favor (*'inâyat-nâma*) addressed to Khwāja Nizām al-Mulk, who was one of the important viziers of the Great Seljuk State. This *'inâyat-nâma* carries great importance in terms of revealing the strong bond between the survival of the state and the rewarding of merit within a religious and legal framework. In this study, a critical edition and Turkish translation of this *inâyat-nâma* which has been overlooked by researchers to date and remains unpublished have been conducted based on the copies found in the Oxford Bodleian Library (Ms. Pers. d. 84) and the Tehran Majlis Library (no. 4125). Furthermore, the document has been evaluated in terms of Seljuk political, administrative, and diplomatic history. The *'inâyat-nâma* (letter of favor)

that is the subject of our study concerns the increase of the salary and income of Vizier Nizâm al-Mulk by the Great Seljuk Sultan Alp-Arslan. This document is extremely significant, not only because it is the sole surviving '*inâyat-nâme*' text from the Great Seljuk period but also because it directly reveals Sultan Alp Arslan's thoughts and convictions regarding Vizier Nizâm al-Mulk. When analyzed in terms of content, the document consists of three parts: In the introductory section, the reason for drafting the '*inâyat-nâme*' is explained. In this part, the powerful adjectives, metaphors, and praises used by Sultan Alp-Arslan for Nizâm al-Mulk are noteworthy. The prayer sentences and the ornate style at the beginning of the text clearly demonstrate, in the words of Sultan Alp Arslan himself, that Nizâm al-Mulk was viewed not merely as an ordinary high-ranking bureaucrat but as a statesman of vital importance for the survival of the state. Furthermore, the linguistic richness of the document reflects the aesthetic sophistication of Seljuk *inshâ* art.

In the second part, which constitutes the main body of the document, the relationship between the ruler and the governed is explained through the principle of reciprocity. While Sultan Alp-Arslan defines the loyalty and efforts of statesmen toward the state as a necessity to be fulfilled, he regards the sovereign's rewarding of this service as a "debt" to be paid. In this respect, the '*inâyat-nâme*' is remarkable for revealing the moral and legal framework upon which the Seljuk state structure was built. In this context, leaving a service rendered to the state unrewarded was evaluated not only as an individual injustice but also as a management weakness that would disrupt state affairs. On the other hand, there is no doubt that the praises bestowed upon Nizâm al-Mulk's persona by Sultan Alp-Arslan represent the ideal statesman type of the period. In this regard, Nizâm al-Mulk is depicted as a genius who sets matters right during *diwân* days, and an arrow piercing the heart of the enemy on the battlefield. This description emphasizes Nizâm al-Mulk's talent in both administrative and military fields. Essentially, the love and respect felt by both Sultan Alp-Arslan and Malikshâh for Nizâm al-Mulk are clearly expressed in Seljuk documents as much as in the historical sources of the era. Thus, the expressions in the '*inâyat-nâme*' we have published corroborate the contemporary sources. From an economic perspective, the '*inâyat-nâme*' provides new concrete data regarding the additional income granted to Nizâm al-Mulk and the functioning of the Seljuk *iqṭā'* system. In fact, our knowledge regarding the salaries and incomes of viziers in the Great Seljuk State and specifically those of Nizâm al-Mulk is quite limited. Although the document does not mention Nizâm al-Mulk's previous salary and income, it is clear that the additional increase of "fifty thousand dinars" in *iqṭā'* income corresponds to a substantial amount and enriches our knowledge concerning the salaries

and incomes of Seljuk viziers. The justification for the increase in Nizâm al-Mulk's *iqṭā'* in the document is noteworthy: it is specifically emphasized that the additional amount was granted not only to increase Nizâm al-Mulk's personal wealth but also to ensure the livelihood of his retinue and servants. This situation is significant as it reveals the retinue economy in the Seljuk administrative structure that is, the obligation of a high level administrator to support a large military and bureaucratic group attached to him. By transferring a high level of additional income to the vizier, the Sultan also sought to strengthen the administrative structure. This matter is expressed in the document as the improvement of conditions and the establishment of a peaceful livelihood. In the final part of the *'ināyat-nāma*, Sultan Alp-Arslan's well-wishes for Nizâm al-Mulk are included. The absence of the date and place of writing in copies of official documents is a common occurrence in *inshā* collections. Indeed, the time and place of writing for the *'ināyat-nāma* we have published were not recorded. Regarding the historical evaluation of the *'ināyat-nāma*, the document is important for revealing the increase in allocations in the nature of a grant and favor concerning Nizâm al-Mulk, who served continuously as vizier for approximately thirty years during the reigns of Alp-Arslan and Malikshāh. Again, the document is noteworthy as it conveys Sultan Alp-Arslan's personal thoughts and feelings regarding Vizier Nizâm al-Mulk. In conclusion, the document whose text, translation, and evaluation we have published in this study stands as the only *'ināyat-nāma* to reach the present day from the Great Seljuk era. Besides being an official document revealing Nizâm al-Mulk's position in the Seljuk State, the document clearly demonstrates his high status in the eyes of Sultan Alp-Arslan. In this respect, the *'ināyat-nāma* largely corroborates the information provided in Seljuk sources concerning Vizier Nizâm al-Mulk.

Giriş

Büyük Selçuklu sultanlarına ait orijinal fermânlar ve vesikalar çeşitli sebeplerle maalesef günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte çeşitli münşeât mecmûaları ve tarih kitapları içerisinde Selçuklu devrine ait bazı fermân ve vesika suretlerinin günümüze ulaştığı görülmektedir¹. Bu

¹ Büyük Selçuklular dönemine ait resmî yazışmaları içeren başlıca inşâ mecmûaları arasında şu eserler zikredilebilir: Anonim, *Ahkâmı Sultânî'l-mâzî (Leningrad Münşeât Mecmûası)*, Kitâbhâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Mikrofilm, nr. 2257-2259; Anonim, *el-Muhtârât mine 'r-resâil*, neşr. Gulâm-Rızâ Tâhir - İrec Afşâr, Tahran 1378/1999; Emînu'd-devle İbnu'l-Muvsalâyâ ('Alâ' b. Hasan b. Vehb el-Bağdâdî), *Resâ'ilü Emîdu'd-devle İbnu'l-Muvsalâyâ*, neşr. İsmâ Mustafa 'Abdu'l-hâdî Akle, Ayn 1424/2003; Muntecebu'd-dîn Bedî' el-Cuveynî, *Atabetu'l-ketebe*, neşr. Mîrzâ Muhammed-i Kazvîni - 'Abbâs İkbâl, Tahran 1329/1950; Muhammed b. 'Abdu'l-hâlik el-Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, neşr. Adnan Sadık Erzî, Ankara 1962. Bu mecmûalar üzerine yapılan başlıca çalışmalar arasında şunlar

vesikaların suretleri, orijinal vesikaların yokluğunda, Selçuklu tarihi araştırmaları için büyük önem arz etmektedir.

Selçuklu devrine ait bazı fermân ve vesika suretlerini içeren inşâ mecmûalarından biri de Safevî devri müelliflerinden Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar tarafından XVII. yüzyıl başlarında derlenen, *Mecma'u'l-inşâ* veya *Mecmû'a-yi Murâselât* isimli eserdir². Bugüne kadar neşredilmemiş olan bu eserin farklı nüshaları çeşitli yazma kütüphanelerinde bulunmaktadır³.

sayılabilir: Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî - 'Abbâs İkbâl-i Âştîyânî, "Mukaddime'î ber-mecmû'a-yi murâselât-i resmî-yi dîvân-i Selçûkiyân ve Hârezmşâhiyân ve evâ'il-i 'ahd-i Mogûl", be-küşeş-i Ekrem Mes'ûdî - Nâdir Muttalibî Kâşânî, *Nâme-yi Bahâristân*, II/3, Tahrân 1380/2001, s. 75-115; Heribert Horst, *Die Staatsverwaltung der Grossselgûgen und Horazmşâhs (1038-1231)*, Wiesbaden 1964; Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I- Münşeât Mecmuaları", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VII/4, (1951), s. 537-634; A. K. S. Lambton, "Atabetü'l-Ketebe'ye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi", Türkçe terc. Nejat Kaymaz, *Belleten*, XXXVII/145, (1973), s. 365-394; G. M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Türkçe terc. İlyas Kamalov, İstanbul 2011; Halil İbrahim Hançabay, "Abbâsî İdarî Tarihi Açısından Önemli Bir Kaynak: Dîvânü'l-inşâ Reisi Eminüddevle İbnü'l-Mûsalâyâ (ö. 497/1104) Tarafından Kaleme Alınan Resmî ve Şahsî Mektuplar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 43, (2020), s. 45-71; Bülent Özkuzugüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanı Alp-Arslan'a Ait Bir Tayin Menşûru", *XIX. Türk Tarih Kongresi 3-7 Ekim 2022, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024, s. 83-116.

² Eser, kaynaklarda umumiyetle *Mecma'u'l-inşâ*, *Munşe'ât-i Evoglu* ve *Kitâb-i mecmû'a-yi murâselât (ez-zamân-i Sultân Alp-Arslan-i Selçûkî tâ evâhir-i selâtîn-i Safevî)* gibi isimlerle kaydedilmiştir.

³ Eserin tanıtımı için bk. A. F. L. Beeston, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustânî and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, III, *Additional Persian Manuscripts*, Oxford 1954, s. 55-57, n. 2711; Charles Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, I, London 1878, s. 388-391; Charles Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, London 1895, s. 252. Eserin tespit edebildiğimiz diğer nüshaları şunlardır: Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar, *Mecma'u'l-inşâ*, Kitâbhâne-yi Dâneşgâh-i Tahrân, F. 2722; 'Aks, nr. 6710/5; Ebu'l-Kâsım Haydar Evoglu, *Mecma'u'l-inşâ*, Kitâbhâne-yi Milli-yi İran, nr. F/1071. Yazma hakkında bk. Seyyid 'Abdullâh Envâr, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Milli*, III, Tahrân 1351/1972, s. 89-90; *Munşe'ât*, Kitâbhâne-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât-i Dâneşgâh-i Tahrân, nr. C. 44/1; Dâneşgâh-i Tahrân, F. 1435, 'Aks nr. 4108/2; *Mecmû'a-yi mekâtib u munşe'ât*, Kitâbhâne-yi Meclis, nr. 4125; Kitâbhâne-yi Dâneşgâh-i Tahrân, F. 2324; 'Aks 5392/1 (*Tarassul-i Bahâ'î*, vr. 109-118, 178). Eserin, Hân Melik Sâsânî'nin hususî kütüphanesinde bulunan nüshası için bk. "Nushahâ-yi Hân Melik Sâsânî", *Nushahâ-yi Hattî, Neşriyye-yi Kitâbhâne-yi Merkezi-yi Dâneşgâh-i Tahrân*, V, Tahrân 1346/1967, s. 114-131. Eserin Mîrzâ 'Abdu'l-azîm Hân Karîb-i Gurgânî Kütüphanesi'ndeki nüshası için bk. "Kitâbhâne-yi Mîrzâ 'Abdu'l-Azîm Hân Karîb-i Gurgânî", *Nushahâ-yi Hattî, Neşriyye-yi Kitâbhâne-yi Merkezi-yi Dâneşgâh-i Tahrân*, V, Tahrân 1346/1967, s. 635-636, nr. 95. Eserin diğer nüshalarının tanıtımı için bk. İrec Afşâr - Muhammed Takî Dâneşpejûh, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Milli-yi Melik*, VII, Tahrân 1369/1990, s. 92-107, nr. 975; İrec Afşâr - Muhammed Takî Dâneşpejûh, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Milli-yi Melik*, IX, Tahrân 1371/1992, s. 326-336, nr. 1616; Mehdî Beyânî, "Fihrist-i mucmeli-yi ez-munşe'ât ve mekâtib ve tarassulât-i Fârsî", *Nushahâ-yi Hattî, Neşriyye-yi Kitâbhâne-yi Merkezi-yi*

Bu eser, farklı dönemlere ait pek çok vesikanın yanında Büyük Selçuklu Sultanı Alp-Arslan (1063-1072) dönemine ait bazı resmî vesika suretlerini de ihtiva etmektedir⁴. Söz konusu vesikalar, Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar tarafından Sultan Alp-Arslan devri münşîlerinden Bahâ'î'nin *Tarassul-i Bahâ'î* isimli eserinden alınarak aynen istinsah edilmiştir. Adı geçen eser günümüze ulaşmadığı gibi, Selçuklu veya sonraki dönem kaynaklarında da eserden yapılan herhangi bir nakle rastlanmaz. Bu durumda günümüze ulaşmayan bu eserden Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar tarafından yapılan nakiller, Selçuklu tarihi araştırmaları için büyük bir öneme sahiptir.

Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar tarafından *Tarassul-i Bahâ'î* isimli eserden yapılan nakiller kısaca şu şekildedir⁵:

*Tarassul-i Bahâ'î*⁶: Selçuklu pâdişâhı Alp-Arslan'ın saltanatı zamanında (hicrî) 528 yılı Muharrem ayında (1-30 Kasım 1133) yazılan *Tarassul-i Bahâ'î*'den faydalanmak amacıyla bazı kısımlar seçilmiş ve hicrî 1009 yılı Muharrem ayında (13 Temmuz-11 Ağustos 1600) yazıya geçirilmiştir⁷.

1. Sultan Alp-Arslan'ın, adı zikredilmeyen evlatlarından biri için yazılan menşûr⁸; “Bu, Sultan Alp-Arslan'ın, kendisine bağışladığı vilâyetin yönetimi hakkında evlatlarından biri için yazılan menşûrdur”⁹.

2. Alp-Arslan'ın münşîsi Bahâ'î'nin inşâsı ile Kādî-yi İslâm-penâh'a yazılan menşûr¹⁰; “Bu menşûr Alp-Arslan (tarafından) Kādî-yi İslâm-penâh için yazılmıştır”¹¹.

Dânişgâh-i Tahrân, II, Tahran (ts.), s. 43-49; “Nushahâ-yi hattî-yi kitâbhâne-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât”, *Mecelle-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât*, VIII/1, Tahran 1339/1960, s. 443-458, B. 8; “Nushahâ-yi hattî-yi kitâbhâne-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât”, *Mecelle-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât*, VIII/1, Tahran 1339/1960, s. 459-464, B. 60.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. B. Özkuzugüdenli, “Büyük Selçuklu Sultanı Alp-Arslan'a Ait Bir Tayin Menşûru”, s. 83-87.

⁵ Bu çalışmada, nüshaların tanıtımı, karşılaştırması ve ‘*inâyet-nâmenin* neşrinde kullanılan yazmalar için şu kısaltmalar kullanılmıştır: BO: Bodleian Library, (Oxford), Ms. Pers. d. 84; KM: Kitâbhâne-yi Meclis, (Tahran), nr. 4125; BL1: British Library, (Londra), Or. 3482; BL2: British Library, (Londra), Add. 7688; KMİ: Kitâbhâne-yi Millî-yi İran, (Tahran), nr. F/1071.

⁶ BO, vr. 221a-231b; BL1, vr. 3a-8b; BL2, vr. 3a-6a; KM, vr. 118a-123b; KMİ, vr. 124-131).

⁷ “*Ez-kitâb-i Tarassul-i Bahâ'î ki der-zemân-i saltanat-i pâdişâh Alp-Arslan es-Selçukî bûde, be-târih-i Muharrem-i sene-yi şemân ve 'işrîn ve hamsa-mia bûde, ba'zî ez-ân intihâb numûde-bûdend cehet-i istifâde be-tarih-i Muharrem-i sene-i tis'a ve elf tahrîr oftâd*” (BO, vr. 221a; BL1, vr. 3a; BL2, vr. 3a).

⁸ BO, vr. 221a.

⁹ BL1, vr. 3a; BL2, vr. 2b.

¹⁰ BO, vr. 224b.

¹¹ BL1, vr. 6a; BL2, vr. 5b.

3. Selçuklu sultanı Alp-Arslan'ın, Hârezm bölgesindeki bir nahiyeyi oğullarından birine mülk olarak bağışlaması hakkında menşûr¹².

4. Sultan Alp-Arslan'ın, oğlu, azîz ve yüce, Hakan-i mu'azzam, Nâsîru'd-dunyâ ve d-dîn Sultan Melikşâh'a, Hâce Nizâmu'l-Mulk'ü vezîr tayin etmesine dair menşûr¹³; "Bu, Sultan Alp-Arslan'ın azîz ve kerem sahibi oğlu Sultan Melikşâh'ın vezîrlüğünü, Hâce Nizâmu'l-Mulk'e tevcih ettiğine dair menşûrdur"¹⁴.

5. Sultân Alp-Arslan'ın Kûhistân vilâyetinin yönetimini, bağlı bölgeleri ve nahiyeleri ile birlikte, kudretli dîvân emîrlerinden 'Amîdu'l-Mulk'e, yaptığı iyi hizmetlerin karşılığı olarak tevcih etmesine dair menşûr¹⁵; "Yüce pâdişâh Sultan Alp-Arslan'ın Kûhistân eyâletini bağlı bölgeleri ve nahiyeleri ile beraber, kudretli dîvân emîrlerinden 'Amîdu'l-Mulk'e, yaptığı iyi hizmetlerin karşılığı olarak tevcih etmesine dair menşûr"¹⁶.

6. Hâce Nizâmu'l-Mulk'ün maaşının artırılması ile ilgili bir 'înâyet-nâme¹⁷.

Yukarıda görüldüğü gibi (nr. 6), Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar tarafından *Tarassul-i Bahâ'î*'den nakledilen vesikalarından biri de Büyük Selçuklu Vezîri Nizâmu'l-Mulk'ün maaşının artırılması ile ilgili, Sultan Alp-Arslan tarafından verildiği anlaşılan bir 'înâyet-nâmedir¹⁸.

A. 'Înâyet-nâmenin Dil ve İmlâ Özellikleri: Metin neşri için eserin Bodleian Library (Ms. Pers. d. 84) nüshası (BO kısaltmasıyla) esas alınmıştır. Dolayısıyla aşağıda açıklanan dil ve imlâ özellikleri, bu yazmadaki özelliklerdir.

'Înâyet-nâmenin başlıca dil ve imlâ özellikleri şu şekildedir:

¹² BO, vr. 227b; KM, vr. 119b-120b; KMİ, vr. 126-127. Bu menşûrün metni ve tercümesi tarafımızdan yayınlanmıştır: B. Özkuzugüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanı Alp-Arslan'a Ait Bir Tayin Menşûru", s. 83-116.

¹³ BO, vr. 228b.

¹⁴ BL1, vr. 3b; BL2, vr. 3a. Bu menşûrün metin, tercüme ve değerlendirmesi, tarafımızdan bildiri olarak XX. Türk Tarih Kongresi'ne gönderilmiştir.

¹⁵ BO, vr. 230a.

¹⁶ BL1, vr. 4b; BL2, vr. 4a.

¹⁷ BO, vr. 231b; KM, vr. 181a-181b. Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar tarafından *Tarassul-i Bahâ'î*'den nakledilen belgelerin tanıtımı için ayıca bk. B. Özkuzugüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanı Alp-Arslan'a Ait Bir Tayin Menşûru", s. 83-89.

¹⁸ 'Înâyet-nâmenin metninde, dönemin belgelerinde âdet olduğu üzere, 'înâyet-nâmeyi veren hükümdarın adı zikredilmemiştir. Bununla birlikte 'înâyet-nâmenin, diğer beş belge gibi Sultan Alp-Arslan devrine ait *Tarassul-i Bahâ'î*'den aktarılmış olmasından dolayı, Sultan Alp-Arslan tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Yine, belgenin muhteva özellikleri de, 'înâyet-nâmenin Sultan Alp-Arslan zamanında ve Nizâmu'l-Mulk'ün vezîrlüğünün ilk yıllarında verilmiş olabileceği görüşünü desteklemektedir.

1. Metin, anlaşılması nispeten zor ve süslü bir dilde kaleme alınmıştır.
2. Metindeki tamlamalar kurulurken bazı kelimelerden sonra hemze işareti (ء) kullanılmıştır. (درگاه والاء جهان پناه).
3. Yönelme bildiren به eki genellikle sonraki kelimelere bitişik yazılarak kısaltılmıştır. (gibi بمقامات = بمقامات).
4. گ (gef) harfi ک (kef) şeklinde yazılmıştır.
5. Bazı kelimelerde ب ile ی harflerinin noktalarının birleştirilerek (,) şeklinde yazıldığı görülmektedir. (پیفزودیم = پیفزودیم).
6. Süsleme amacıyla bazen (س) harfinin altı üç nokta (,) ile noktalanmıştır.

B. Metnin Neşri ve Tercümesinde Takip Edilen Usûl: Yayınlanan metin bazı arkaik dil ve imlâ özelliklerine sahip olmasından dolayı, neşir esnasında metne fazla müdahaleden kaçınılmıştır. Bununla birlikte okuyucuyu hataya düşürebilecek bazı yerlerde, tarafımızdan noktalama işaretlerinden faydalanılmıştır. Metin karşılaştırmasında, eserin; Bodleian Library (Ms. Pers. d. 84= BO) ve Kitâbhâne-yi Meclis (nr. 4125= KM) nüshalarından istifade edilmiştir. İki farklı nüsha üzerinden yapılan metin karşılaştırması ile yanlış ya da eksik yazılan kelime ve ibareler düzeltilmiş, hatalı kelimeler dipnotlarda belirtilerek metin yeniden kurulmuştur. Metnin neşrinde kullanılan her iki nüshada da eksik ya da hatalı istinsah edilmiş kelimeler bulunmakta olup, bu bağlamda nüshalar birbirini tamamlamaktadır.

Metnin tercümesinde olabildiği kadar orijinal metne sadık kalınmaya çalışılmıştır. Metin içerisinde yer alan bazı önemli idarî istilâhlar ve terimler, tercümede genellikle aynen verilmiş ve gerekli açıklamalar dipnotlarda yapılmıştır.

I. 'Înâyet-nâmenin Farsça Metni

عنایت نامه ایست که در حق خواجه نظام الملک -علیه الرحمہ- نموده و از مرسوم او مبلغی افزوده¹⁹

چون خدمتکاری از ملازمان حضرت و بنده²⁰ از مخلصان دولت ما بمقامات مشهود و مساعی محمود و آثار گزیده و خدمات پسندیده مستظهر گشت و بذرایع اکید و شوافع مهید متوسل شد. هر آیینہ رعایت حقوق این خدمت و عنایت در حق او²¹ به اضافات²² نعمت از لوازم ذمت پادشاهی و دواعی او امر الهی است. -الَّذِينَ أَحْسَنُوا الْخُسَىٰ- و چنانکه قضاء حق نعمت²³ بر خول و خدم فرض عین است، اداء حق خدمت بر اولیای نعم، قرض و دین بود که تا نیکوکاران از فیضان انوار عاطفت جزا و ثمره بینند، مهمات دولت مضبوط و قواعد مملکت متمدن نشود.

¹⁹ KM: عنایت نامه ایست که به خواجه نظام الملک نموده و بر مرسوم او مبلغی افزوده اند.

²⁰ KM: Eksik.

²¹ KM: حق او, eksik.

²² KM: مزیت.

²³ KM: تقدیم خدمت.

بنابر آن حقوق خدمتی که جانب شریف فضایل شعاری سعادت و معالی آثاری دولتیاری - یدیم الله مغالیه و زاد فضله²⁴ و اقباله نظاماً للحق و الملة و الدین- را در حضرت ما موکد است از شرح و بسط استغنا دارد و از بیان و تقریر استعلا و خدمتش چون بحلیه هنر متوشح است و بکفایت مهمات مملکت متروشح، برسایل فضائل متمسک و باهداد آداب متعلق و بسحافت خلق و فصاحت نطق و طهارت ذیل و رزانت عقل و مصابت²⁵ رأی و نزاهت نفس و نباهت قدر از ابنای زمانه متفرد. پیوسته ایام²⁶ خویش را²⁷ بملازمت درگاه و الاء جهان پناه و مواظبت بارگاه اعلاء فلک اشتباه ما وقف کرده است و خویشتن را بمزید بندگی و اخلاص از جمله مقربان و خواص ممتاز گردانیده و روز بار در کار بندگان دولت شهمی موفق است و وقت کار در دل دشمنان شهمی موفق²⁸ پس بموجب این سوابق قضاء حقوق خدمت او واجب می شناسیم و صرف عنان عنایت بر صوب احوال او لازم میدانیم. و در حق او که مستحق همه شفقت و مستوجب همه عاطفت است از²⁹ انواع اصطناع و فنون تربیت و اصناف الطاف اندیشه های بلیغ داریم³⁰ حال مواجب او بیفزودیم. و پنجاه هزار³¹ دینار از زر رایج بر اقطاع وی زیاده کردیم تا صرف معاش و مایحتاج خادمان و زیردستان خود نموده و بفراغت معیشت بگذرانند که متعاقب بر انصرام ایام و توالی لیلای آثار اکرام ما بر صفحات احوال او لایح و واضح خواهد بود. و امداد³² و انعام ما بر سمت روزگار وی رایج³³. والله الموفق و والمعین.

II. 'Înâyet-nâmenin Türkçe Tercümesi

(Bu Belge), Hâce Nizâmu'l-Mulk'ün -üzerine rahmet (olsun)!- Tahsisatının Bir Miktar Artırılması ile İlgili Bir 'Înâyet-nâmedir.

Eşiğimizin mülâzımlarından bir hizmetkâr ve devletimizin dostlarından bir kul (olan) ve açıkça görülen makamları, övünülecek gayreti, seçkin eserleri ve beğenilen hizmetleriyle temayüz etmiş bulunan (Nizâmu'l-Mulk), güçlü gerekçeler ve muhkem araçlar ile temennide bulunmuştur. Her şartta bu hizmetin hukûkuna riayet edilmesi ve onun nimetlerinin artırılmasına 'înâyet (buyrulması), hükümdarlık (pâdişâhî) sorumluluğunun ve ilahî emrin gereğidir: “Güzel yapanlara daha güzeli (vardır)³⁴”.

²⁴ KM: اجلاله.

²⁵ KM: مکانت.

²⁶ BO: امام.

²⁷ BO: Eksik.

²⁸ KM: موفق.

²⁹ KM: Eksik.

³⁰ BO: دارم.

³¹ KM: Eksik.

³² KM: Eksik.

³³ KM: واضح و لایح.

³⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Yunus Sûresi 26. âyet'ten alıntı olup, âyetin tamamı şu şekildedir: “Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar”.

Nitekim, nimetin hakkını ödemek maiyet ve hizmetkârlar için yerine getirilmesi gereken bir zarurettir. Hizmetin hakkını eda etmek de nimetlerin sahipleri için bir borçtur (*karz u deyn*). Zira, işlerini iyi yapanlar, lütuf nûrlarının feyzinden bir meyve devşirmedikçe ve bunun mükâfatını görmedikçe, devletin mühim (işleri) istikrar (bulmaz) ve ülkenin kaideleri (*kavâ'id-i memleket*) sağlamlaşmaz.

Bundan dolayı, fazilet şiarı, saadet ve yücelik timsali, devletin direği, hak, millet ve dinin nizâmı olan bu şerefli zatın -Allâh onun yüceliğini daim eylesin, fazlını ve ikbalini artırsın!- *dergâhımızdaki*³⁵ hizmet hakları, tavzih ve tafsile hacet duymamakla birlikte, beyân ve takdirden müstağnidir.

Onun hizmetleri, sanat süsü ile müzeyyen olup, devletin mühim işlerini yürütmeye liyakat ile donanmıştır. Erdemlerin yollarına tutunmuş, edebin her inceliğine bağlı, yaradılışındaki zarafeti, konuşmasındaki belagati, temiz iffeti, aklının vakarı, fikirlerinin isabeti, nefsinin paklığı ve makamının yüceliği ile devrin insanları arasında eşsizdir. Kendini mütemadiyen bizim cihâna kol kanat geren yüce *dergâhımıza* hizmete (adamış) ve *gökkube misali* ulu *bargâhımız*³⁶ için çalışmaya vakfetmiş, kulluk ve ihlasını artırarak tüm maiyetimiz (*mukarribân*) ve hâs kullarımızdan (*havâs*)³⁷ (daha) mümtaz kılmıştır. (O), dîvân günü (*rûz-i bâr*)³⁸ devlet bendelerinin içinde başarılı bir dâhi, savaş zamanında düşmanların yüreğine sapanan bir oktur.

³⁵ Farsça bir kelime olup “saray; kat, huzur, eşik, kapı” gibi sözlük anlamlarına sahiptir (Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yayınevi, İstanbul 1993, s. 643). Selçuklular döneminde genellikle saray karşılığı kullanılmıştır (Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, *Alp Arslan ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 122).

³⁶ Sözlükte “saray divânı; otağ, izinle girilebilen yüksek makam” demektir (M. Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 248). Selçuklularda saray tabirini karşılamak üzere kullanılan tabirlerden olup bazen müstakil olarak bazen de *dergâh* tabiriyle birlikte kullanılmaktadır (M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 122).

³⁷ Arapça “seçkin kimseler, ileri gelenler” anlamında, sıradan halk olan *avâmın* zıddını ifade eden *havâs*, *hâs* kelimesinin çoğuludur. İstilah olarak hükümdarın seçkin maiyetini ifade etmektedir (bk. ‘Alî Ekber Dehhodâ, *Lugat-nâme*, haz. Muhammed Mu‘în - Seyyid Ca‘fer Şehîdî, VII, Mu‘essese ve İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân 1377/1998, s. 10036; Muhammed Mu‘în, *Ferheng-i Fârsî*, I, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahrân 1371/1992⁸, s. 641; Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Routledge & K. Paul, London 1963, s. 480).

³⁸ Farsçada “gün” anlamına gelen *rûz* ve hükümdarın huzuruna çıkmayı ifade eden *bâr* kelimelerinin terkihiyle ortaya çıkan *rûz-i bâr*, hükümdar ile yüz yüze görüşme yapılabilecek divân gününü (*bâr-i ‘âm*) için kullanılan kavramdır (bk. ‘Alî Ekber Dehhodâ, *Lugat-nâme*, VII, s. 10451-10452; VIII, s. 12346; Muhammed Mu‘în, *Ferheng-i Fârsî*, I, s. 228; F. J. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, s. 141, 593).

Bu hizmet geçmişine dayanarak, onun hizmet haklarının ifâsını bir vecibe sayarak, inâyetimizin dizginlerini onun ahvâline çevirmeyi gerekli görüyoruz. Her türlü şefkate müstahak ve her türlü lütfâ layık olan bu zat hakkında; onun payesini yükseltme, yetiştirme usulleri ve çeşitli ihsânlar hususunda derin mülâhazalarımız mevcuttur. (Bu bağlamda, onun) mevcut maaşını (*mevâcib*)³⁹ artırdık ve geçimini sağlaması, hizmetkârları ile maiyetindekilerin ihtiyaçlarını karşılaması ve huzur içinde yaşaması amacıyla, kendisine tahsis edilen *iktâ*⁴⁰ (arazisine) tedavüldeki altından (*zer-i râ'ic*)⁴¹ elli bin *dînâr* ilave ettik. Gelecek günler ve birbirini izleyen geceler boyunca, ikramlarımızın izleri onun hayatında aşikâr ve berrak olacak, ihsân ve ikramımız onun ömrü boyunca devam edecektir. Tevfik ve yardım Allâh'tandır!

III. 'Înâyet-nâmenin Tahlil ve Değerlendirmesi

Yukarıda Farsça metnini ve Türkçe tercümesini verdiğimiz '*inâyet-nâme*, metnin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Büyük Selçuklu Sultanı Alp-Arslan'ın, Vezîr Nizâmu'l-Mulk'ün maaş ve gelirini artırması ile ilgilidir. Söz konusu belge, Büyük Selçuklu devrinden metni günümüze ulaşan yegâne '*inâyet-nâme* olmasının yanında, Sultan Alp-Arslan'ın Vezîr Nizâmu'l-Mulk ile ilgili düşünce ve kanaatini doğrudan ortaya koyması açısından da son derece mühimdir. '*Înâyet-nâme*, devrin diplomatik teamüllerine uyularak resmî ve edebî bir dilde kaleme alınmış ve yer yer âyet ve dua kalıpları ile süslenmiştir⁴².

303

Muhteva açısından incelendiğinde, belgenin üç kısımdan oluştuğu görülür: Giriş kısmında, '*inâyet-nâmenin* kaleme alınma sebebi açıklanma yoluna gidilmiştir. Bu kısımda Sultan Alp-Arslan tarafından, Nizâmu'l-Mulk için kullanılan güçlü sıfat, benzetme ve övgüler dikkate değerdir. Metnin

³⁹ Arapça bir kelime olan *mevâcib*, sözlükte "yapılması gerekli olan", "gerekli kılınmış; tayin edilmiş şeyler; görevler" anlamlarında gelmekte olup ıstılah olarak; askerî ve sivil görevliler için ödenen maaşı, devlet görevi veya bir hizmet karşılığında yapılan nakit ödemeyi ya da birine verilen düzenli geliri ifade etmektedir (bk. 'Alî Ekber Dehhodâ, *Lugat-nâme*, XIV, s. 21725; Muhammed Mu'în, *Ferheng-i Fârsî*, II, s. 1843; F. J. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, s. 1337).

⁴⁰ *İktâ*, Ortaçağ İslâm devletlerinde, kamuya ait arazinin maaş ve hizmet karşılığı tahsisini ifade eden terimdir (Osman Turan, "İktâ", *İA*, V/2, (1979), s. 949-959; Cl. Cahen, "İktâ", *EP*, III, (1971), s. 1088-1091; A. K. S. Lambton, "Eqtâ", *Elr*, VIII, (1998), s. 520-533; Mustafa Demirci, "İktâ", *DİA*, XXII, (2000), s. 43-47).

⁴¹ Tedavüldeki standart altın parayı ifade eden *zer-i râ'ic* için bk. Osman G. Özgüdenli, *Moğol İranı'nda Gelenek ve Değişim: Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2026², s. 316-318.

⁴² Tarihi vesikalarda dua kalıplarının kullanımı için bk. 'Îmâdu'd-dîn Şeyhu'l-Hukemâyî-Muhayyâ Şu'aîbî-yi 'Umrânî, *Tehavvul der-âdâb-i kitâbet ve tarassul*, İntişârât-i Dr. Mahmûd Afşâr bâ hemkârî-yi İntişârât-i Sohen, Tahran 1399/2020, s. 61-67.

girişinde yer alan dua cümleleri ve kullanılan süslü üslup, Nizâmu'l-Mulk'ün sıradan bir yüksek bürokrat değil, devletin bekası için hayatî öneme sahip bir devlet adamı olarak görüldüğünü, bizzat Sultan Alp-Arslan'ın dilinden açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Belgenin dilindeki zenginlik ise, Selçuklu inşâ sanatının estetik zevkini gözler önüne sermektedir.

Belgenin asıl metnini oluşturan ikinci kısımda, yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişki, müteakabiliyet ilkesiyle açıklanmıştır. Sultan Alp-Arslan, devlet adamlarının, devlete olan sadakatini ve gayretini yerine getirilmesi gereken bir “zorunluluk” (*farz-i 'ayn*) olarak tanımlarken, hükümdarın bu hizmeti ödüllendirmesini ise ödenmesi gereken bir “borç” (*karz u deyn*) olarak görmektedir. Bu yönüyle 'înâyet-nâme, Selçuklu devlet yapısının üzerine kurulu olduğu ahlâkî ve hukukî ananeleri ortaya koyması açısından da dikkat çekicidir. Bu bağlamda, devlete ifâ edilen bir hizmetin karşılıksız kalması, sadece bireysel bir haksızlık değil, aynı zamanda devlet işlerini aksatacak bir yönetim zaafı olarak değerlendirilmiştir.

Öte yandan Sultan Alp-Arslan tarafından Nizâmu'l-Mulk'ün şahsına yapılan övgülerin, dönemin ideal devlet adamı tipini ortaya koyduğuna şüphe yoktur. Bu bağlamda Nizâmu'l-Mulk, “dîvân günlerinde (*rûz-i bâr*) işleri yoluna koyan bir dâhi, savaş meydanında ise düşmanın kalbine saplanan bir ok” olarak tasvir edilmiştir. Söz konusu tasvirde Nizâmu'l-Mulk'ün hem idarî hem de askerî alandaki yeteneklerine vurgu yapılmıştır. Esasen gerek Sultan Alp-Arslan gerekse Melikşâh'ın Nizâmu'l-Mulk'e olan sevgi ve saygısı, devrin kaynaklarında olduğu kadar Selçuklu belgelerinde de açık bir şekilde dile getirilmiştir⁴³. Bu yönüyle yayınladığımız 'înâyetnâmedeki ifadelerin, devrin kaynaklarını teyit ettiği görülmektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında ise, yayınladığımız 'înâyet-nâme, Nizâmu'l-Mulk'e verilen ilave gelir ve Selçuklu “iktâ” sisteminin⁴⁴ işleyişine dair yeni somut veriler ortaya koymaktadır. Esasen özelde

⁴³ Bk. BO, vr. 228b; BL1, vr. 3b; BL2, vr. 3a; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, Türkçe terc. Abdülkerim Özaydın, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, X, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 83; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s. 197; Osman G. Özgüdenli, “Sultan Melikşâh'ın Nizâmu'l-Mulk'ün Katli ile İlgili Bilinmeyen Bir Mektubu”, *Harvard Journal of Turkish Studies*, 63, *Bir Kelep İplik: In Memoriam Ahmed Ateş*, Guest Editors Ozan Kolbaş - Murat Güneş, (2025), s. 285-306.

⁴⁴ İktâ' sistemi için bk. Osman Turan, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku. Mîrî Topraklar ve Hususî Mülkiyet Şekilleri”, *Belleten*, XII/47, (1948), s. 549-574; Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası: Gulâm ve İktâ (Kölelik mi Efendilik mi?)*, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 138-149; Osman Turan, “İktâ”, *İA*, V/2, (1979), s. 949-959; Cl. Cahen, “İktâ”, *EP*, III, (1971), s. 1088-1091; A. K. S. Lambton, “Eqtâ”, *EIr.*, VIII, (1998), s. 520-533; Mustafa Demirci, “İktâ”, *DİA*, XXII, (2000), s. 43-47.

Nizâmu'l-Mulk genelde ise Büyük Selçuklu Devleti'nde vezîrlerin maaş ve gelirleri hakkındaki bilgilerimiz oldukça azdır⁴⁵. Belgede, Nizâmu'l-Mulk'ün daha önceki maaş ve gelirleri zikredilmemiş olmakla birlikte⁴⁶, *iktâ'* gelirinde yapılan “elli bin *dînâr*lık”⁴⁷ ilave artışın ciddi bir meblağa tekabül ettiği ve Selçuklu vezîrlisinin maaş ve gelirleri ile ilgili bilgilerimizi zenginleştirdiği açıktır⁴⁸.

Belgede, Nizâmu'l-Mulk'ün *iktâ'*sında yapılan artışın gerekçesi dikkat çekicidir: İlave miktarın sadece Nizâmu'l-Mulk'ün şahsî servetini artırmak için değil, onun maiyetinin ve hizmetkârlarının geçimini sağlaması için verildiği özellikle vurgulanmıştır. Bu durum, Selçuklu idarî yapısındaki “maiyet ekonomisi”ni, yani üst düzey bir idarecinin kendisine bağlı geniş bir askerî ve bürokratik zümreyi beslemekle yükümlü olduğunu ortaya koyması açısından da dikkate değerdi. Sultan, vezîre, yüksek bir ilave gelir aktarmak suretiyle, aynı zamanda idarî yapıyı güçlendirme yoluna da gitmiştir. Bu husus belgede, durumun iyileştirilmesi ve huzurlu bir maiyet tesisi olarak ifade edilmiştir.

'Înâyet-nâmenin son kısmında, Sultan Alp-Arslan'ın Nizâmu'l-Mulk'e dair iyi dileklerine yer verilmiştir. 'Înâyet-nâme “tevfik ve yardım (ancak) Allâh'tandır” ifadesi ile son bulmaktadır. Resmî vesika suretlerinde

⁴⁵ Büyük Selçuklu vezîrlisinin gelirleri için bk. Aydın Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezîrlük”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/8-9, (1967), s. 166-172; Carla L. Klausner, *Selçuklularda Vezîrlük, 1055-1194. Sivil İdare Üzerine Bir Araştırma*, Türkçe terc. Mehmet Fatih Baş - Sinan Tarıfci, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 116-117; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 176-177.

⁴⁶ Esasen Sultan Alp-Arslan tarafından Nizâmu'l-Mulk'e, sahip olduğu geniş *iktâ'*lara ilave olarak, doğduğu Tûs vilayetinin de *iktâ'* edildiği bilinmekteyse de (bk. İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 26; A. Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezîrlük”, s. 168), söz konusu *iktâ'*ların ne kadarlık bir gelire tekabül ettiği bilinmemektedir. Yayımladığımız 'înâyet-nâmedeki elli bin *dînâr*lık *iktâ'* artırımının, Sultan Alp-Arslan tarafından Nizâmu'l-Mulk'e ilave *iktâ'* olarak verilen Tûs vilayetiyle ilgili olması mümkündür.

⁴⁷ *Dînâr*, Büyük Selçuklu Devleti'nde “altın” sikkayı ifade etmek için kullanılmıştır (Eduard von Zambaur, “Dînâr”, *İA*, III, (1945), s. 591; Halil Sahillioğlu, “Dînâr”, *DİA*, IX, (1994), s. 352-355).

⁴⁸ Bununla birlikte Nizâmu'l-Mulk'ün, vefatından kısa süre önce kaleme aldığı vasiyetnâmede, ciddi bir mal varlığına sahip olmadığını vurgulamış olması dikkate değerdir: “Zira benim gelir ve giderim gizli değildir. Geriye, güç ve şerefle dolu bir dönem bırakmaktayım. Bir işim, biraz kepeğim (buğday), bir miktar keseğim (toprak) ve birkaç gulâmım vardı ki, onlardan bir çare olmadı. Bunlardan başka gizli saklı bir şeyim olmamıştır ve yoktur. Tûs (vilâyeti) halkının iyilik bulması için, maiyetten, iyi yaradılışlı ve iş bilir birisine bağışlanmasını arzu ediyorum. Hilâfet makamından menşûrlu üç dört köy (de buna dâhildir). (Bu hususun) yüce mecliste imzalanacağını ve (buraların, bu) hâdimin evlatlarına bağışlanacağını ümit ederim” (‘Alî Saferî Ak-kala, “Selçuklu Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Vasiyetnâmesi”, Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/1, (2014), s. 208-211).

belgelerin yazım tarihi ve yazım yerlerinin verilmemesi, inşâ mecmûalarında sıkça rastlanan bir durumdur. Nitekim yayınladığımız 'inâyet-nâmenin de ne zaman ve nerede yazıldığı kaydedilmemiştir.

Bilindiği gibi Ortaçağ Türk-İslâm devletlerine ait ancak sınırlı sayıda 'inâyet-nâme günümüze ulaşmıştır⁴⁹. Yayınladığımız belge bu yönüyle Büyük Selçuklu Devleti'nden günümüze ulaşan yegâne 'inâyet-nâme olma özelliğine sahiptir.

Belgenin diplomatik değerlendirmesine gelince, yukarıda da belirttiğimiz gibi, yayınladığımız belge Selçuklu Vezîri Nizâmu'l-Mulk'ün tahsisatının artırılmasına dair Sultan Alp-Arslan tarafından verilen bir 'inâyet-nâmedir. Sözlükte “dikkat”, “himmət”, “gayret”, “özen”, “kerem”, “ihşân”, “inâm”, “lütuf”, “koruma”, “kollama”, “gözetleme”, “yardım etme”, “niyet etme”, “önem verme”, “teveccüh etme”, “iyilik”, “kasıt” gibi anlamlara gelen Arapça 'inâyet⁵⁰ kelimesi ile “yazılı” “yazılmış”, “mektup”, “kitap”, “belge” gibi manalara gelen Farsça nâme⁵¹ kelimesinden oluşan 'inâyet-nâme, idarî ve bürokratik bir ıstılah olarak bir kimseye verilen “bağış, ihşân veya inâm belgesi” ya da birine yazılan “takdir veya teveccüh mektubu” anlamlarına gelmektedir⁵².

Yayınladığımız 'inâyet-nâmenin tarihî açıdan değerlendirmesine gelince, belge meşhur Büyük Selçuklu vezîri Nizâmu'l-Mulk'ün maaşına Sultan Alp-Arslan tarafından yapılan ek tahsisatı ortaya koymaktadır. “Nizâmu'l-Mulk” lakabıyla şöhet bulan Ebû 'Alî Kıvâmu'd-dîn el-Hasan b. 'Alî b.

⁴⁹ Türkistan coğrafyasında XVI-XIX. yüzyıllarda kaleme alınan 'inâyet-nâme örnekleri için bk. Fatih Bakırcı, *Yarlık ve İnayetnameler: Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023; Fatih Bakırcı, “Türkistan Hanlıkları'nda İnayetname Türü (XVI-XIX. yy.) ve İnşa Metodu Üzerine”, *Bilig*, Sayı 109, (2024), s. 45-66.

⁵⁰ 'Alî Ekber Dehhodâ, *Lugât-nâme-yi Dehhodâ*, XI, s. 16394-16395; Muhammed Mu'în, *Ferheng-i Fârsî*, II, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1371/1992⁸, s. 2355; Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon*, I, Williams and Norgate, Edinburgh 1974, s. 2180; F. J. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, s. 869; Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Librairie du Liban, Beirut 1987, s. 1323; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Turkî*, İkdâm Matba'ası, Der-Sa'âdet 1317, s. 953; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996¹³, s. 435; M. Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 431. Kelime, Farsçada 'inâyet kerdên şeklinde “yönelmek”, “hediye etmek”, “bağışlamak”, 'inâyet-şoden şeklinde ise “hediye edilmek” anlamlarına gelmektedir. 'İnâyetin İslâm felsefesindeki anlamı için bk. Kasım Turan, “İnâyet”, *DLA*, XXII, (2000), s. 265-266.

⁵¹ Muhammed Mu'în, *Ferheng-i Fârsî*, IV, s. 4631-4632; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Turkî*, s. 953; J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, s. 1323; F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 804; M. Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 804.

⁵² 'Alî Ekber Dehhodâ, *Lugât-nâme-yi Dehhodâ*, XI, s. 16395-16396; Muhammed Mu'în, *Ferheng-i Fârsî*, II, s. 2355.

İshâk et-Tûsî (öl. 485/1092) Selçuklu tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biridir⁵³. 408/1018 yılında Gazneli Devleti maliyesinde görev yapan bir dihkânın oğlu olarak Tûs'un Nûkân nahiyesinde dünyaya gelmiş, iyi bir eğitimin ardından Gazneli Devleti idaresinde çalışmış, sonrasında da Horâsân'a dönerek yeni kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiştir. Sonraki yıllarda Merv merkez olmak üzere Horâsân'ın doğusuna hâkim olan Çağrı Bey'in oğlu Melik Alp-Arslan'ın vezîrlüğünü yürütmüştür.

Nizâmu'l-Mulk, Sultan Tuğrul Bey'in vefatının ardından Alp-Arslan'ın Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmesinden sonra Büyük Selçuklu Devleti'nde vezîrlik makamına getirilmiştir. Sultan Alp-Arslan ve Melikşâh dönemlerinde vezîrlik vazifesini yürüten Nizâmu'l-Mulk, başarılı icraatıyla Selçuklu Devleti'nin büyük bir imparatorluğa dönüşmesinde önemli rol oynamıştır⁵⁴.

Yayınladığımız belge, Alp-Arslan ve Melikşâh dönemlerinde yaklaşık otuz yıl boyunca kesintisiz bir şekilde vezîrlik vazifesini yürüten Nizâmu'l-Mulk ile ilgili ihsân ve inâm niteliğindeki tahsisat artırımını ortaya koyması açısından mühimdir. Yine belge, Sultan Alp-Arslan'ın vezîr Nizâmu'l-Mulk ile ilgili şahsî düşünce ve hissiyatını aktarması itibariyle de dikkate değerdir.

Sonuç olarak, bu çalışmada metin, tercüme ve değerlendirmesini yayınladığımız belge, Büyük Selçuklu devrinden günümüze ulaşan yegâne 'înâyet-nâme durumundadır. Belge, Vezîr Nizâmu'l-Mulk'ün Selçuklu Devleti'ndeki mevkiini ortaya koyan resmî bir vesika olmasının yanında,

⁵³ Hayatı ve faaliyetleri için bk. 'Abbâs İkbâl, *Vezâret der- 'ahd-i selâtin-i bozorg-i Selçûkî*, Tahran 1338/1959, s. 46-63; Suhayl Zakkar, "Biographie de Nizâm al-Mulk de Kamâl al-Dîn ibn al-'Adîm", *Bulletin d'Études Orientales*, XXIV, (1971), s. 227-248; Muctebâ Mînovî, "Hâce Nizâmu'l-Mulk-i Tûsî", *Nakd-i hâl*, Tahran 1351/1972, s. 190-260; 'Abdu'l-Rezzâk Kampurî, *Zendegânî-yi Hâce Nizâmu'l-Mulk*, Farsça terc. M. Tabâtâbâ'î, Tahran 1350/1971; Cevâd Tabâtâbâ'î, *Hâce Nizâmu'l-Mulk*, Tahran 1375/1996; 'Ali Saferî Ak-kala, "Selçuklu Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Vasiyetnâmesi", Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/1, (2014), s. 203-214; Osman G. Özgüdenli, "Nizâmu'l-Mulk ve Siyâset-nâme", *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 17-40; Osman G. Özgüdenli, "Sultan Melikşâh'ın Nizâmu'l-Mulk'ün Katli ile İlgili Bilinmeyen Bir Mektubu", *Harvard Journal of Turkish Studies*, 63, *Bir Kelep İplik: In Memoriam Ahmed Ateş*, ed. Ozan Kolbaş - Murat Güneş, (2025), s. 285-306; H. Bowen - [C. E. Bosworth], "Nizâm al-Mulk", *EP*, VIII, s. 69-73; İbrahim Kafesoğlu, "Nizâmülmülk", *İA*, IX, (1964), s. 331-334; Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, s. 194-196.

⁵⁴ Vezîr Nizâmu'l-Mulk'ün faaliyetleri ve Büyük Selçuklu Devleti'ne hizmetleri için bk. Negin Yavari, "Nizâm al-Mulk and the Restoration of Sunnism in Iran in the Eleventh Century", *Tahqiqât-i Islâmî*, 11/1-2, (1375/1997), s. 551-570; Abdülkerim Özaydın, "Nizâmü'l-Mülk'ün Büyük Seluklu İmparatorluğu'na Hizmetleri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8, (2018), s. 1-31.

onun Sultan Alp-Arslan nazarındaki yüksek konumunu da açık bir şekilde ortaya koymaktadır. *Înâyet-nâme* bu yönüyle, Selçuklu kaynaklarında Vezîr Nizâmu'l-Mulk ile ilgili verilen bilgileri de büyük ölçüde teyit etmektedir.

Kaynakça

- ‘Alî Saferî Ak-kala, “Selçuklu Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Vasiyetnâmesi”, Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2014), s. 203-214.
- ‘Abbâs İkbâl, *Vezâret der-‘ahd-i selâtin-i bozorg-i Selçûki*, Tahran 1338/1959.
- ‘Abdu'l-Rezzâk Kampurî, *Zendegânî-yi Hâce Nizâmu'l-Mulk*, Farsça terc. M. Tabâtabâ'î, Tahran 1350/1971.
- ‘Alî Ekber Dehhodâ, *Lugât-nâme-yi Dehhodâ*, neşr. Muhammed Mu‘în - Seyyid Ca‘fer Şehîdî, XI, Mu‘essese ve İntişârât ve Çâp-i Dâneşgâh-i Tahrân, Tahran 1377/1998.
- Anonim, *Ahkâmü Sultânî 'l-mâzî* (Leningrad Münşeat Mecmûası), Kitâbhâne-yi Dâneşgâh-i Tahrân, Mikrofilm, nr. 2257-2259.
- Anonim, *el-Muhtârât mine'r-resâil*, neşr. Gulâm-Rızâ Tâhir – İrec Afşâr, Tahran 1378/1999.
- BAKIRCI, Fatih, “Türkistan Hanlıkları'nda İnayetname Türü (XVI-XIX. yy.) ve İnşa Metodu Üzerine”, *Bilig*, Sayı 109, (2024), s. 45-66.
- BAKIRCI, Fatih, *Yarlık ve İnayetnameler: Harvard Üniversitesi'ndeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.
- BEESTON, A. F. L., *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, III, *Additional Persian Manuscripts*, Oxford 1954.
- BOWEN, H. - [C. E. Bosworth], “Nizâm al-Mulk”, *EF*, VIII, s. 69-73.
- CAHEN, Cl., “İktâ”, *EF*, III, (1971), s. 1088-1091.
- Cevâd Tabâtabâ'î, *Hâce Nizâmu'l-Mulk*, Tahran 1375/1996.
- DEMİRCİ, Mustafa, “İktâ”, *DİA*, XXII, (2000), s. 43-47.
- DEVELLIOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996¹³.
- Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar, *Mecma'u'l-inşâ*, Bodleian Library (Oxford), Ms. Pers. d. 84; British Library, Or. 3482; British Library, Add. 7688; *Mecma'u'l-inşâ*, Kitâbhâne-yi Dâneşgâh-i Tahrân, F. 2722; ‘Aks nr. 6710/5, (*Tarassul-i Bahâ'î*, vr. 125-132); *Mecma'u'l-inşâ*, Kitâbhâne-yi Millî-yi İran, nr. F/1071; *Munşe'ât*, Kitâbhâne-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât-i Dâneşgâh-i Tahrân, nr. C. 44/1; Dâneşgâh-i Tahrân, F. 1435, ‘Aks nr. 4108/2 (*Tarassul-i Bahâ'î*, vr. 125-132); *Mecmû'a-yi mekâtib ü munşe'ât*, Kitâbhâne-yi Meclis, nr. 4125; Kitâbhâne-yi Dâneşgâh-i Tahrân F. 2324; ‘Aks 5392/1 (*Tarassul-i Bahâ'î*, vr. 109-118, 178).
- Emînu'd-devle İbnu'l-Muvsalâyâ, Alâ' b. Hasan b. Vehb el-Bağdâdî, *Resâilu Emîdu'd-devle İbnu'l-Muvsalâyâ*, neşr. İsmâ Mustafa Abdu'l-hâdî Akle, Ayn 1424/2003.
- GÖKSU, Erkan, *Selçuklu'nun Mirası: Gulâm ve İktâ (Kölelik mi Efendilik mi?)*, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 138-149.
- HANÇABAY, Halil İbrahim, “Abbâsî İdarî Tarihi Açısından Önemli Bir Kaynak: Divânü'l-inşâ Reisi Eminüddeve İbnü'l-Mûsalâyâ (ö. 497/1104) Tarafından

- Kaleme Alınan Resmî ve Şahsî Mektuplar”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 43, (2020), s. 45-71.
- HORST, Heribert, *Die Staatsverwaltung der Grossselğüqen und Horazmşâhs (1038-1231)*, Wiesbaden 1964.
- İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, Türkçe terc. Abdülkerim Özeydın, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, X, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- ‘Îmâdu’d-din Şeyhu'l-Hukemâyî - Muhayyâ Şu‘aibî-yi ‘Umrânî, *Tehavvul der-âdâb-i kitâbet ve tarassul*, İntişârât-i Dr. Mahmûd Afşâr bâ hemkârî-yi İntişârât-i Sohen, Tahran 1399/2020.
- İrec Afşâr - Muhammed Takî Dânespejûh, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Milli-yi Melik*, VII, Tahran 1369/1990; IX, Tahran 1371/1992.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Nizâmülmülk”, *İA*, IX, (1964), s. 331-334.
- KANAR, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yayınevi, İstanbul 1993.
- “Kitâbhâne-yi Mîrzâ ‘Abdu'l-‘Azîm Hân Karîb-i Gurgânî”, *Nushahâ-yi Hattî, Neşriyye-yi Kitâbhâne-yi Merkezi-yi Dânişgâh-i Tahrân*, V, Tahran 1346/1967.
- KLAUSNER, Carla L., *Selçuklularda Vezirlik, 1055-1194. Sivil İdare Üzerine Bir Araştırma*, Türkçe terc. Mehmet Fatih Baş - Sinan Tarıfci, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, *Alp Arslan ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, “Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I- Münşeat Mecmuaları”, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VII/4, (1951), s. 537-634.
- KURPALİDİS, G. M., *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Türkçe terc. İlyas Kamalov, İstanbul 2011.
- LAMBTON, A. K. S., “Atabetü'l-Ketebeye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi”, Türkçe terc. Nejat Kaymaz, *Belleten*, XXXVII/145, (1973), s. 365-394.
- LAMBTON, A. K. S., “Eqtâ”, *Elr*, VIII, (1998), s. 520-533.
- LANE, Edward William, *An Arabic-English Lexicon*, I, Williams and Norgate, Edinburgh 1974, s. 2180.
- Mehdî Beyânî, “Fihrist-i mucmelî-yi ez-munşâ‘ât ve mekâtib ve tarassulât-i Fârsî”, *Nushahâ-yi Hattî, Neşriyye-yi Kitâbhâne-yi Merkezi-yi Dânişgâh-i Tahrân*, II, Tahran (ts.), s. 43-49.
- Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî - ‘Abbâs İkbâl-i Âştîyânî, “Mukaddime’i ber-mecmû‘a-yi muraselat-i resmî-yi divân-i Selçûkiyân ve H‘ârezmşâhiyân ve evâ‘il-i ‘ahd-i Mogûl”, be-küşeş-i Ekrem Mes‘ûdî - Nâdir Muttalibî Kâşânî, *Nâme-yi Bahâristân*, II/3, Tahran 1380/2001, s. 75-115.
- Muctebâ Mînovî, “Hâce Nizâmu'l-Mulk-i Tûsî”, *Nakd-i hâl*, Tahran 1351/1972, s. 190-260.
- Muhammed b. ‘Abdu'l-hâlik el-Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, neşr. Adnan Sadık Erzi, Ankara 1962.
- Muhammed Mu‘în, *Ferheng-i Fârsî*, I-VI, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1371/1992⁸.

- Muntecebu'd-dîn Bedî' el-Cuveynî, *'Atabetu'l-ketebe*, neşr. Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî - 'Abbâs İkbâl, Tahran 1329/1950.
- "Nushahâ-yi Hân Melik Sâsânî", *Nushahâ-yi Hattî, Neşriyye-yi Kitâbhâne-yi Merkezi-yi Dânişgâh-i Tahrân*, V, Tahrân 1346/1967, s. 114-131.
- "Nushahâ-yi hattî-yi kitâbhâne-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât", *Mecelle-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât*, VIII/1, Tahran 1339/1960, s. 443-458.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Nizâmü'l-Mülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8, (2018), s. 1-31.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, s. 194-196.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., *Moğol İrani'nda Gelenek ve Değişim: Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2026².
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Nizâmü'l-Mulk ve Siyâset-nâme", *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Sultan Melikşâh'ın Nizâmü'l-Mulk'ün Katli ile İlgili Bilinmeyen Bir Mektubu", *Harvard Journal of Turkish Studies*, 63, *Bir Kelep İplik: In Memoriam Ahmed Ateş*, Guest Editors Ozan Kolbaş- Murat Güneş, (2025), s. 285-306.
- ÖZKUZUGÜDENLİ, Bülent, "Büyük Selçuklu Sultanı Alp-Arslan'a Ait Bir Tayin Menşûru", *XIX. Türk Tarih Kongresi 3-7 Ekim 2022, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024, s. 83-116.
- REDHOUSE, Sir James W., *A Turkish and English Lexicon*, Librairie du Liban, Beirut 1987.
- RİEU, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, I, London 1878.
- RİEU, Charles, *Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, London 1895.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Dinar", *DİA*, IX, (1994), s. 352-355.
- Seyyid 'Abdullâh Envâr, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Millî*, III, Tahran 1351/1972.
- STEİNGASS, Francis Joseph, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Routledge & K. Paul, London 1963.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matba'ası, Der-Sa'âdet 1317.
- TANERİ, Aydın, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezîrlük", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/8-9, (1967), s. 75-176.
- TURAN, Osman, "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku. Mîrî Topraklar ve Hususî Mülkiyet Şekilleri", *Belleten*, XII/47, (1948), s. 549-574.
- TURAN, Osman, "İktâ", *İA*, V/2, (1979), s. 949-959.
- TURHAN, Kasım, "Înâyet", *DİA*, XXII, (2000), s. 265-266.
- YAVARİ, Neguin, "Nizâm al-Mulk and the Restoration of Sunnism in Iran in the Eleventh Century", *Tahqîqât-i Islâmî*, 11/1-2, (1375/1997), s. 551-570.
- ZAKKAR, Suhayl, "Biographie de Nizâm al-Mulk de Kamâl al-Dîn ibn al-'Adîm", *Bulletin d'Études Orientales*, XXIV, (1971), s. 227-248.
- ZAMBAUR, Eduard von, "Dînâr", *İA*, III, (1945), s. 591.

EKLER: Tıpkıbasım.

Ek I: Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar, *Kitâb-i mecmû'a-yi murâselât ez-zamân-i Sultân Alp-Arslan-i Selçukî tâ evâhir-i selâtîn-i Safevî*, Bodleian Library (Oxford), Ms. Pers. d. 84, vr. 231b.

EK II-III: Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar, *Mecmû'a-yi mekâtib u munşe'ât*, Kitâbhâne-yi Meclis, nr. 4125, vr. 181a-181b.

Ek I: Ebu'l-Kâsım Evoglu Haydar, *Kitâb-i mecmû'a-yi murâselât ez-zamân-i Sultân Alp-Arslan-i Selçukî tâ evâhir-i selâtîn-i Safevî*, Bodleian Library (Oxford), Ms. Pers. d. 84, vr. 231b.

